

Dvacet let

Historiografie třetího odboje na českých vysokých školách dvacet let po pádu komunismu¹

VÁCLAV VEBER

Třetí odboj je na českých vysokých školách při studiu historie naprostou popelkou. Tento macešský vztah ze strany českých historiků se ovšem týká nejen třetího odboje, ale v podstatě i současných (soudobých, novodobých) dějin. Proč tomu tak je?

1. Především k tomu přispívá tradice a poněkud, ne zcela, se opakují poměry v historické obci z první republiky, tj. z meziválečného období. Většinová česká historiografie byla v první republice představována tandemem Pekař - Šusta, pravými to dědici Gollovy školy, a protože byli svým vědeckým původem i hlavním obdobím svých historických prací hluboce zakotveni v časech rakousko-uherského mocnářství, bylo jim zatěžko zapojit se do nových prvo-republikových poměrů. V podstatě na tento úkol rezignovali - Pekař prakticky ihned, Šusta po jistém váhání. Dokonalým svědectvím jsou diskuse s T. G. Masarykem, které vedli (hlavně Pekař) až do začátku třicátých let minulého století. Jen obtížně se bránili výtkám, že pro republiku vlastně nic nedělají. Postupně se vykrytalizoval v jejich pojetí, které bylo obecně přijato, hlavní argument: současné dějiny nejsou plnohodnotnou součástí historiografie především

Docent Václav Veber, vedoucí skupiny III. odboje

Foto: Přemysl Fialka

1 Text přednesl autor na mezinárodní konferenci *Dvacet let poté: Komunistické režimy ve střední a východní Evropě jako společné dědictví*, která se uskutečnila ve dnech 6.-7. října 2009 v Praze.

a) pro svou nutnou i pravděpodobnou politickou angažovanost a tím i názorovou nespolehlivost

b) pro malý odstup od událostí, což znemožňuje maximální objektivnost a přináší velkou možnost subjektivních chyb

a konečně

c) protože není a nemůže být provedena selekce pramenů z hlediska jejich významu a důležitosti.

Současné dějiny posoudili tedy jako obecně méně hodnotné období pro možný vědecký zájem a věnovali mu minimum pozornosti. Není divu, že i výsledky prvorepublikové historiografie byly co do popsání dějů i událostí první republiky spíše tristní než příkladné – konečně hlavní a jedinečnou práci v tomto smyslu napsal novinář Ferdinand Peroutka (mám samozřejmě na mysli jeho čtyřsvazkové, a přitom nedokončené, *Budování státu*).

2.

Jinak se dějiny opakují. Většinová historiografie v současnosti (jenom opravdu ostrí kritici, jako např. Ross Hedvíček, ji nazývají neokomunistickou) je pevně zakotvena v bývalém komunistickém režimu a výše uvedené argumenty jsou pro ni východiskem z nouze, odstraňují pochybnosti i potřebu vyhodnotit vlastní selhání. A tak zaznamenáváme dvacet let po pádu komunismu, že nemáme k dispozici ani jednu soubornou práci, která by období po roce 1945 zhodnotila jako celek a předložila veřejnosti výsledky bádání a dala jisté vodítko, jak alespoň posledních prožitých dvacet let posuzovat (jen jeden pokus je výjimkou: na mysli mám čtvrtý svazek edice *České země v evropských dějinách*, který napsala skupina badatelů Ústavu soudobých dějin;² nemá však parametry odborného díla, protože mu schází poznám-

Náměstek ředitele ÚSTR Miroslav Lehký v rozhovoru s doc. Václavem Veberem
Foto: Přemysl Fialka

kový aparát). Také chybí novinář typu Ferdinanda Peroutky (mohl by to být např. Erik Tabery z Respektu, ale ten se zatím k takovému úkolu nedopracoval a asi si ho ani neukládá). Přitom se zdá, že vydavatelská činnost hlavní zainteresované instituce, Ústavu pro soudobé dějiny, je úctyhodná – seznam jejích publikací za zmíněných necelých dvacet let má téměř pětadvacet stran, ale jde, téměř výlučně, o práce dílčí, sondy do kratších či delších údobí. Typický je poslední reprezentativní pokus o soustavný výklad naší historie, zaštitěný představiteli dvou velkých odborných institucí – Jaroslavem Pánkem z Historického ústavu a Oldřichem Tůmou z Ústavu pro soudobé dějiny. Jejich dějiny³ končí rokem 1993 a novou, samostatnou Českou republiku ponechávají svému osudu.

Vláda komunismu byla kulturní pouští, což se projevilo i v historické vědě. Válka a cílené nacistické pro-

následování intelektuálních špiček vykonalo své, komunisté v této praxi jen pokračovali a nejlepší buď donutili odejít do vyhnanství, nebo do ústraní. Jejich politika byla přesným opakem všeho, co by mohlo znamenat intelektuální pokrok a dynamiku, zavedli předběžnou cenzuru všech typů publikací i přísnou kontrolu veškeré kultury, od vyučování na všech stupních škol až po volný vědecký či umělecký projev. Asi se příliš nezmýlíme, když řekneme, že v takových poměrech obvykle bývá kulturní a nutně i vědecký svět v rukou několika druhořadých intelektuálů či lidí zcela prostých morálních postojů. Chyběly samy základy inspirativní vědecké práce: svoboda, nezávislost, informovanost, odpovědnost i právo na omyl. Univerzity byly odsouzeny k průměrnému, provinčnímu řádu.

Dnešní střední generace, vychovaná za komunismu svými učiteli,

2 CUHRA, Jaroslav – ELLINGER, Jiří – GJURIČOVÁ, Adéla – SMETANA, Vít: *České země v evropských dějinách – IV*. Paseka, Praha – Litomyšl 2006.

3 PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kol.: *Dějiny českých zemí*. Karolinum, Praha 2008.

S ředitelem někdejšího Úřadu dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti JUDr. Ing. Lubomírem Blažkem

Foto: Přemysl Fialka

keré má dosud denně na očích, by se už dávno měla bouřit, bořit dávné mýty a tvořit své nové dějiny, ale stále se spíše pohybuje v kategorii nadějných perspektiv, které možná, snad přijdou, či mladých nadějí – i když se blíží už ke čtyřicítce. V naší historické obci je ještě jeden zvláštní fenomén, skupina postarších historiků, kteří ve svém mládí pomáhali komunistickému režimu na svět, ovšem jako snílci, po válce ovlivnění velkými očekáváními. Jejich časově různě dimenzovaný rozchod s komunismem, také ovšem různě hluboký i razantní, je vede k maximálnímu úsilí o nápravu vlastních eventuálních hříchů – ale jsou

nedůslední, tím, že vylučují spravedlivé ze svého vnímání, snižují svoje provinění na nejnižší možnou míru. Je zajímavé, že oni to jsou, kteří hned po vzniku nové republiky a po pádu komunismu volali po *čistce historického domu, aby se v něm dalo lidsky existovat*,⁴ ale – jak už to bývá – dobrý úmysl neskončil tak docela dokonalým i žádaným výsledkem.

3.

Na konci minulého tisíciletí se vídeňský Institut pro současné dějiny pokusil o zhodnocení historiografie postkomunistických zemí v posledním desetiletí, resp. v prvním desetiletí své existence. Tato snaha vyvrcholila

velkou mezinárodní konferencí, na níž řada referentů přednášela výsledky svého výzkumu za první desetiletí a srovnávala historiografický vývoj devatenácti zemí východní Evropy po roce 1989. Sledovali hlavně, jak se projevila přeměna ideologie, politiky, společnosti, hospodářství a kultury v jednotlivých historiografiích. Necháme stranou, že srovnání bylo určitě těžké a obtížné, už proto, že porovnávány byly profesionalizované a svým způsobem rozvětvené historiografie Ruska a zemí Visegrádu s nerozvinutým dějepiscetvím Makedonie, Bosny a Hercegoviny, Běloruska či Moldavska, ale závěry této konference, jak je shrnuli její hlavní organizátoři,⁵ by

4 KŘEN, Jan: *Bílá místa v našich dějinách?* Lidové noviny, Praha 1990, s. 13.

5 IVANIŠEVIČ, Alojz – KAPPELER, Andreas – SUPPAN, Arnold: Historická věda mezi tradicí a ideologickou přeměnou. In: *Österreichische Osthefte*. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Vídeň 2002, s. 527–540.

mohly být předmětem našeho zájmu.

Prohlásili – asi oprávněně – že první bilance za zhruba deset let může být pouze neúplná, že chybí odstup a není jisté, jaké trendy se prosadí. Jako jasná negativa vymezili: a) nedostatečné financování pracovišť, osob i vybavení (následek: nízké platy nutí k vedlejším zaměstnáním, někde dokonce k odchodu na Západ), b) finance chybějí i na vědecké vzdělání (následek: snižuje se vědecká úroveň a v historiografii působí mnoho diletantských publicistů), c) většinou oprávněně jsou stížnosti na jednostrannost etnonacionálních přístupů a d) až příliš se objevuje přímý tlak politiky, v některých státech, hlavně nových, dochází až k *nacionálně-politickým předpojatostem*.

Pro úplnost by bylo správné uvést i pozitiva, která autoři výzkumu našli ve všeobecné pluralitě historiografie a jisté diverzifikaci metod, teorií i témat. Usoudili, že kvalita výzkumných prací se celkově zlepšuje (reflektovány jsou moderní metody i teorie, účast v mezinárodních výzkumech, přínos nových témat, přispělo i to, že odpadly četné stranicko-historické práce a jiné pochybné publikace) a v některých historiografiích se podle nich projevuje viditelná snaha o nové syntézy, což se bohužel netýká té české. Nejvíce autoři oceňují pluralizaci a odpolitizování historiografií a v brzké budoucnosti očekávají jednak vývoj tzv. integrativního pojetí (historiografie už nebude zastupovat nějaké nacionální zájmy) a pak *vypracování společných nadnárodních knih*, aby se odbourávaly staré nepřátelské představy především mezi sousedními národy, kterých je v této oblasti Evropy docela dost. Je zajímavé, že otázkám vyrovnávání se s minulostí, které jsou ožehavé především dnes, autoři nevěnují nijak zvláštní pozornost.

4.

Není se co divit, že třetí odboj – jedno ze základních témat vyrovnávání se

s komunismem – je na školách prakticky všech stupňů v Česku téměř neviditelný. Těžko říci, zda školská reforma, která letošní rok dorazila už do středních škol a znamená likvidaci centrálních osnov a výuku podle vlastních vzdělávacích plánů, přinese pozitivní výsledky. Musíme doufat, že ano, ale rozhodující jako vždy budou učitelé, kteří tuto reformu budou uskutečňovat, což ovšem platí i pro vysoké školy, a to asi především. Máme jistě nedostatky v tom, že neměříme nacismu a komunismu stejně, že pro demokratický svět vytváříme zcela nedostatečnou představu o hloubce komunistické antihumánosti (Lidice a Terezín zná celá Evropa, ale o komunistických zločinech v Česku nic neví) a že svou nedostatečnou činností přispíváme nepřímě k neochotě většinové společnosti přiznat si komunistické zločiny.

Co je třeba dělat? Stručně řečeno: dát místo třetímu (protikomunistickému) odboji, jaké mu po právu náleží. Postupně ukončit dílčí sondy, přejít konečně od popisu komunistických perzekucí i procesů (i když i to je nezastupitelná pasáž, nutná pro žádoucí porozumění této negativistické době) k popisu protikomunistických aktivit ohromného, až nečekaně velkého množství odhodlaných lidí, o kterých nevíme nic anebo jen velmi málo a jejichž spravedlivé chování, statečnost i odvahu necháváme nepovšimnuty ležet v historickém zapomnění, přesně tak, jak to bylo přáním komunistických mocipánů.

Je pravda, že komunisté se cílevědomě snažili také demokratické protinacistické hnutí a jeho účastníky vymazat z dějinné paměti, a nejen to. Nepsali o nich skoro nic a navíc zajistili doslova pramennou nouzi, aby tento nedostatek nemohl být odstraněn. Zcela stejným způsobem se chovali k demokratickému i občanskému protikomunistickému odporu zvláště v první polovině padesátých let. Je to zvláštní, ale i při

popisu této doby, což je předpoklad rozpoznání skutečných dimenzí třetího odboje, mladší i nejmladší z historiků (asi pod vedením těch starších) věnují pozornost hlavně komunistickým osobnostem represí, a tak máme k dispozici práce o ministru vnitra Rudolfu Barákově (Prokop Tomek), práci o Václavu Kopecském (Jana Pávová: *Demagog ve službách strany*), co nevidět vyjde práce o Plačkově, nejvyhlášenějším příslušníkovi StB a vyšetřovateli (Jan Kalous), ale práce o Josefu Nestávovi či činnosti Milady Horákové, o Vojtovi Benešovi a sociálním demokratovi Zdeňku Peškovi, lidovci Bedřichu Hostičkovi či o vojácích, kteří připravovali ozbrojený převrat (ale výčet by mohl být nekonečný) jsou sotva v kategorii malých studií, zcela neodpovídajících významu těchto osobností.

Velikým impulsem může být – pokud budeme chtít naslouchat – devatenáctibodová deklarace pražské konference Svědomí Evropy a komunismus z roku 2008, která vyzývá mj. *k celoevropské rozsáhlé a důkladné debatě o komunistické historii a komunistickém dědictví* a upozorňuje na potřebu úprav evropských učebnic dějepisu (ale i ty jsou ještě vzdálenou budoucností, jež bude zcela jistě jednou překonána) tak, aby se žáci a studenti všech stupňů mohli učit o komunismu a jeho zločinech a byli před ním varováni stejným způsobem, *jakým se naučili hodnotit zločiny nacismu*. Velkou pomocí bude zcela jistě realizace výzvy k založení Ústavu evropské paměti a svědomí, který – podle představ signatářů této deklarace – má přispět k bádání o totalitních režimech, podporovat vědecké i výchovné projekty a propojovat národní ústavy. Také druhý záměr, totiž vytvořit něco jako evropské muzeum či památník obětí všech totalitních režimů, je pozoruhodný a zasluhuje podpory. Zcela jistě i tato konference udělá alespoň krůček správným směrem a posune naše poznání i odhodlání o hodný kus dopředu.